

JÄÄDVUSTADES ÜHE VÄSIMATU KOGUJA NIME JA TÖÖD

Minevikupärandit Häädemeestelt. Kogunud Marta Mäesalu. Valimik korrespondentide murdetekste VIII. Koostanud ja toimetanud Helju Kaal, Eevi Ross. Tallinn, 2012. 361 lk.

Koguja mõiste sai meie rahva seas tuttavaks seoses Jakob Hurda ulatusliku tööga. Mõistagi võttis see aega, kui esialgsest vanavarakogujast sai kas Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Rahvaluule Arhiivi või Akadeemilise Emakeele Seltsi koguja-korrespondent. Muidugi võidi materjali koguda teistelegi asutustele. Esialgu veidrikuks peetu ja külaühiskonnas kui mitte tõrjutu, siis pilkealuse seisund paranes nii hariduse süvenemise ja laienemisega kui ka omariiklusega. Teadagi pidi neil olema huvi kogutava ainese vastu ja entusiasmi seda tööd teha.

Kindlasti oli ka Marta Mäesalul (1893–1984) nii üht kui teist. Ta oli põ-

line kooliõpetaja: 31 aastat Kabli koolis, aasta Võidukülas ja kuus aastat Ranametsas – kokku 38 aastat pedagoogitööd, millest ta loobus alles raske silmahaiguse tõttu. Ta pidi olema hinnatud ja armastatud, vastasel juhul ei saanud olla maakoolis 31 aastat järjepidevalt tööl. Tõeliselt suureks isiksuseks teeb teda kooliväline kogujatöö. Juba 1921. aastal saadab ta prof Andrus Saaretele materjali mõistelise sõnaraamatu jaoks. See kestab 1955. aastani. 1931. aastal saadab Marta Mäesalu esimese kaastöö ERM-ile, 1932. aastast saab temast ka ERA kaastööline ning 1940. aastast Emakeele Seltsi viljakamaid murdekogujaid. ERM-ile on ta saatnud nii esemeid kui ka kogutud teateid – sadu lehekülgi, pälvides 1979. aastal aukorrespondendi medali.¹ ERA on saa-

¹ Vt Etnograafia Muuseumi aastaraamat XXXVI. Tallinn: Valgus, 1988, lk 38.

nud temalt üle 7000 lk rahvapärismi, lisaks on talt eneselt lindistatud 250 pala, nii rahvalaule kui ka muid pärimusi. Seda kõike jõudis ta teha süveneva silmahaiguse kiuste. 1963. aastal omistati talle Kirjandusmuuseumi aukiri.² ES on saanud oma kaastööliselt 1050 lk murdetekste ja 6255 sõnavarasedelit, autasustades teda omalt poolt kolme aukirjaga (1955, 1963 ja 1970) ning valides ta ES-i auliikmeks (1974).

Emakeele Selts on ikka silma paistnud taotlusega avaldada kogunenud murdetekste. Anneksiooniaastail oli see mõistagi raske: võõrvõimu ei huvitanud säherdused „pisiasjad”, mis pealegi levisid natsionalismi hõngu. Viimasel ajal on ES üllatanud asjahuvilisi juba mitme kopsaka kõitega: „Kuiss vanal Võromaal eleti” (2005, 771 lk), „Ennemuistisel Mulgimaal” (2008, 340 lk). Nüüd vaadeldav kõide aga erineb eelnevaist: tegu on ühe koguja kirjapandud ainesega kodukihelkonnast. Kuna kõide sisaldab ka isikuloolist ainet, võib seda õigusega pidada memuaarteoseks.

Raamat algab saatesõnaga, milles tutvustatakse nii kogujat kui ka kõite struktuuri. Avaldatud tekstid on jagatud kuude n-õ peatükki: „Endisaja elu ja olu, kohti ja inimesi” (66 teksti), „Põllupidamisest” (7 pala), „Meri ja kalapüük” (17 teksti), „Meeste käsi- ja tarbetöö. Ehitamine. Saun” (34 pala), „Naiste käsitööst ja rõivastest” (33 teksti) ja „Rahvasuust”. Viimane on küll huvitav, kuid paraku üsna ebaülevaatlik. Esialgu on antud 15 pealkirja all tinglikult 23 teksti (narratiivide kõrval on ka lühitekste). Neile järgneb aga erinevate pealkirjadega lühitekstide tulv: „Koduloomad rahvasuus” (270 teksti ja nende seletust), „Rahvapäraseid võrdlusi, sõnapaare ja kõnekäände” (747 teksti),

„Mõistatusi ja kavalaid küsimusi” (12 teksti), „Kõnekäände, rahvapäraseid väljendeid” (77 teksti), „Murdesõnu ja väljendeid” (75 teksti), „Kõnekäände ja muid ütlemisi. Riimiliste omadustega kõnekäände” (269 teksti), „Piltlikke väljendeid ja kõnekäände” (97 teksti), „Rahvalikke väljendusi” (85 teksti).

Teos hõlmab seega üle 170 pikema teksti ehk narratiivi ja vähemalt 1032 lühiteksti (mõistatused, vanasõnad, kõnekäänud, rahvalikud võrdlused jms). Ohtralt on toodud näiteid koguja käekirjast ja joonistest (lk 28–31, 97–98, 116, 119–122, 128, 133, 143–145, 149–151, 154, 162–163, 165–176). 16 värvitahvlit tutvustavad kohalikke mustreid ja riidesemeid. Küllap iseloomustab tekstide arv ka koguja eelistusi või huvialasid.

Tekstidele järgneb murdesõnade sõnastik (1085 sõna). Edasi tuleb millegipärast kaheks jagatud lisa. Tutvumisel ilmneb, et esimene lisa sisaldab tekstide juurde kuuluvaid obligatoorseid andmeid: murdekeele märkimise tutvustus, keelejuhtide loend (59 isikut koos elulooliste andmetega, neist 51 on sündinud ülemöödunud sajandil, vanimad 1862) ja kasutatud allikad. Käsikirjalised allikad edastavad koguja kaastöö ES-ile ja osaliselt ka ERA-le (*resp.* KM-ile). Siin pidanuks küll olema kõik, kuid ilmselt puudub viimane kaastöö (vt lk 333). Nimelt annavad esitatud tööd kokku 980 lehekülge, mis jääb mõnevõrra maha eespool lubatud 1050 leheküljest.

Kasutatud kirjanduse loend tekitab rohkem küsimusi. Kas on mõtet kirjanduse loendis osutada sõnaraamatutele? Seda võiks teha kas saatesõnas või vastava osa (nt murdesõnade) ees. Kas on otstarbekas viidata sarjale tervikuna, vist ikka konkreetsele kirjutisele. Enda arvates lugesin teose päris põhjalikult läbi. Paraku ei leidnud ma osundusi loendis esinevale E. Astelile, L. Mälksoole, M. Tilgile ega A. Viiresele. Kaks esimest võinuksid ehk olla seotud värvitahvlitega. Aga viimased kaks? Hoo-

² Vt Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi ja materjale IV. Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, 1966, lk 187.

pis pentsik on see, et loendis puuduvad lisa teises osas avaldatud kirjade kommenteerimisel mainitud teosed (nt H. Rätsepa, A. Jürgensteini, V. Sumbergi, Ü. Mäe jpt omad). Aga siis sähvab oletuslik valguskiir. Lisa II annabki teosele memuaarse ilme. Vististi kavandati algselt murdetekstide kogu ja alles hiljem tärkas mõte mälestusteosest. Külalaps oli esimene osa juba valmis, nii et lõpuosa ei jõutud või ei suudetud eelneva ühtlustada.

Lisa II toimibki siis pühendusliku memuaarse osana. Esikohal on siin õe Endla Kallase koostatud Marta Mäesalu elulugu. Järgneb kronoloogiline ülevaade kogu ja ES-i suhetest. Toodud on ka ES-i väljaannetes ilmunud nii kogu enese kui ka temast kirjutatu loend (lk 334). Ehk ongi õige piirduda ES-i väljaannetega, kuid siis tulnuks avaldada kõik seal ilmunu. Paraku puudub sealt A. Sepa kirjutis.³ Järgneva osa moodustavad kogu kirjad (A)ES-ile. Kirju on 23, aastatest 1940–1982 (peamiselt aastatest 1941–1943). See on huviga loetav. Otse vapustav on viimane kiri (lk 353–354), kus eluaegne kaastööline seletab oma „nägemise ajalugu”, s.o silmahaigust.

Väga mitmekihiline teos jaguneb laias laastus kahte ossa: pikemad, peamiselt etnograafilise sisuga tekstid (181 lk) ja lühivormid (122 lk), vanasõnad, mõistatused, kõnekäänud, võrdlused jm. Mõistagi on etnograafiliste kirjelduste seas ka folkloori: usundilisi ja kombeloolisi teateid, regivärsse ja uuemaid laule, nõidussõnu, naljandeid, muistendeid ja pajatusi. Usutavasti on kõige loetavam esimene peatükk, mis hõlmab lugusid alates suitsutares elamisest kuni nimede eestistamiseni.

Teine peatükk kaldub kõvasti etnograafilise kirjelduse poole, seevastu kolmandas peatükis on rohkesti huvitavat – vähemalt neile, kes merega otseselt seotud pole. Ka neljandas peatükis on ohtrasti üldhuvitavat, viies tunnukse spetsiifilisem, kuid asjahuvilistele kindlasti tulus ja ühtaegu mõnus lugemine. Eriti tahaks aga soovitada viimast peatükki, eelkõige neile, kes virisevad eesti keele vaesuse üle. Siin on kaks poolust: ühelt poolt rikas keelelooming, teiselt poolt kogu seletused, mida vastav ütlus tähendab ja mis puhul seda kasutati. Mulle isiklikult pakkus suurimat rahuldust alateema „Koduloomad rahvasuus” (lk 193–208). Et kõige enam ütlushi seostub koeraga (98), ei ole uudis, küll aga see, et teisel kohal on siga (52). Järgnevad hobune (40), veis (35), kass (23), lammas (12) ja kits (10).

Lühivormide rohkus näitab peale muu sedagi, et kogu oli oma keelejuhtidega väga heas vahekorras. On kogemustest teada, et küsida võib tööde ja tegemiste, kommete ja uskumuste kohta, küsida võib jutte ja laule, hädapärast võib küsida ka mõistatusi. Teisi lühivorme küsitluse peale ei saa. Need tuleb fikseerida elavast kõnest. Seega eeldab nii suur lühivormide hulk kauaaegset ja elavat suhtlemist. Tänu murdekogujale, kes vahendajana on meile toimetanud sellist keeleloomingut nii rohkel määral, ja tänu koostajatele-toimetajatele, kelle töö on vaadeldud keelevaramu lugejani toonud. Lootkem, et sellest varasalvest mõnedki palad jõuavad laiemasse käibesse toetamiseks aktsiooni eesti keele rikkusest.

³ Emakeele Seltsi aastaraamat 35–42 (1989–1996). Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 1998, lk 140–144.